

MEDIÁRIUM

KOMMUNIKÁCIÓ – EGYHÁZ – TÁRSADALOM

2009. ŐSZ–TÉL

III. évfolyam 3–4. szám

Debrecen

MEDIÁRIUM

kommunikáció – egyház – társadalom

A Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola
Kommunikáció- és Médiatudományi Intézetének folyóirata

2009. ősz–tél — III. évf. 3–4. szám

Szerkesztőség: 4026, Debrecen; Péterfia u. 1–7.
Telefon: (52) 518-547, 518-546
E-mail: mediarium@licium.hu
Internet: www.licium.hu/mediarium

Kiadja a Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola
és a Református Ifjúsági Média Alapítvány
4026, Debrecen; Péterfia u. 1–7.

Felelős kiadó: dr. Csorba Péter rektor

Készült a Litográfia Nyomdában, Debrecenben
Felelős vezető: Vécsei Tibor

ISSN 1789-0357

Szerkesztőbizottság:
Ifj. Fekete Károly, Kotics József, Lukács Gábor,
Maticsák Sándor, Ujváry Zoltán

Főszerkesztő: Völgyesi Zoltán

Felelős szerkesztő: Kmeczkó Szilárd

Szerkesztők:
Baráth Béla Levente, Fodor Péter, Kustár Zoltán
Maksa Gyula, Vitéz Ferenc

Olvasószerkesztő:
Arany Lajos

Tervezőszerkesztő:
Andriska János

Tördelőszerkesztő:
Turzai Nóra

Megrendelhető a szerkesztőség címén. Kéziratokat a szerkesztőség e-mail címére várunk.
A meg nem rendelt, el nem fogadott kéziratokat nem őrizzük meg.

TARTALOMJEGYZÉK

III. évf. 3–4. szám

KÁLVIN EMLÉKÉV

Kustár Zoltán: Kálvin János hermeneutikája és hatása a modern természettudományok fejlődésére	5
Hodossy-Takács Előd: Az izraeli előtörténet néhány elbeszélése Kálvin magyarázatában	17
Magyar Balázs Dávid: Kálvin János noyoni fogsága <i>Egy hibás életrajzi adat nyomában</i>	34

KOMMUNIKÁCIÓS SZÍNTEREK

Szirák Péter: Helyettesíthetetlenység. <i>A „Sorstalanság” filmen</i>	48
Eged Alice: „Das Badebild”. <i>Fejezetek az Ullstein kiadó történetéből II.</i>	57
Kovács Nóra: WebcoMix. <i>Képregények az interneten</i>	65

HAGYOMÁNY ÉS VÁLTOZÁS

Pál Csaba: Jegyzetek „a nagy napról” <i>Horthy Miklós 1926-os debreceni látogatása a korabeli sajtó tükrében</i>	82
Völgyesi Zoltán: Kórház az ország szélén <i>A szombathelyi Markusovszky-kórház a változások sodrában</i>	98
Szendrei Ákos: Liberális politikai útkeresés Magyarországon a XIX–XX. század fordulóján	118

MŰHELY

Vitéz Ferenc: Teremtő könnyedség és a teremtett dolgokkal szembeni alázat <i>Szilágyi Imre grafikusművész lapjaihoz</i>	136
--	-----

SZEMLE

Papp Vera: Az interdiszciplinaritás korlátai	140
Szathmáry Sándor: A szépség felfedezése az Igében és az igehirdetésben	147
Kovács Kristián: Újabb ószövetségi kommentár magyarul	152

Kálvin János hermeneutikája és hatása a modern természettudományok fejlődésére

Kálvin János történelmi hatása messze túlmutat Genf városának falain, illetve a protestáns egyház- és teológiatörténet szűk keretein: tanai számos ponton változtatták meg a kései középkor emberének gondolkodását, erősítettek fel történelmi folyamatokat, köztük a modern nyugati társadalmak kialakulását. Max Weber óta közismert a kálvinista hivatástudat, életszentség és munkaerkölcs, valamint a modern kori kapitalizmus közötti összefüggés, de ugyanígy kimutatható a genfi mintára megszerveződő egyháztanácsok hatása az újkori demokráciára, valamint a kálvinista tanok befolyása az általános emberi jogok igényére és azok konkrét megfogalmazására (vö. McGrath 1996, 234–278). Ám Kálvin János öröksége az akkori Európa peremvidékein is történelmi erőként működött, hiszen számos, önállóságáért küzdő nemzet önazonosságának fő elemévé, politikai ellenállásának pedig eszmei legitimációjává válhatott.¹ Ebben az összefüggésben természetesen a „magyar kálvinizmus” történelmi hatásait külön is kiemelhetjük (vö. Gaál 2007).

Kálvin János születésének ötszázadik évfordulója és a 2009-cel megkezdődő „Kálvin-évek” figyelmünket ismét e gazdag hagyatékra irányítják. Jelen tanulmány ezen belül egyetlen, kevésbé ismert részletet kíván bemutatni: azt, hogy Kálvin János Bibliáról alkotott felfogása miképpen hatott a hit és a tudomány viszonyára, s hogyan segítette elő a 17–18. században a modern természettudományok kialakulását.²

Célunk az, hogy a vonatkozó kálvini tanításokat a szakirodalom fényében röviden összefoglaljuk, azok tudománytörténeti vonatkozásait pedig Kálvin kommentár-irodalmából újabb bizonyítékokkal is alátámasszuk. Tesszük mindezt annak érdekében, hogy bemutathassuk: a hit és a tudomány, a teológia és a természettudományok között a kálvinista, azaz református egyházak tanítása szerint nincs feloldhatatlan ellentét. Kétségtelen tény, hogy egymás kölcsönös meg nem ismerése hazánkban magas válaszfalat emelt a hittudomány és a természettudományok művelői közé, s hogy e falak, számos fontos találkozás ellenére, bizonyos körökben gyakran még ma

¹ Ez utóbbihoz lásd a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen tartott nemzetközi konferencia tanulmány-kötetének írásait (Kovács 2009).

² A téma kutatástörténeti áttekintéséhez lásd: McGrath 1996, 270–274; Gaál 2009. A kérdés tágabb tudománytörténeti összefüggéséhez lásd: Gaál 2003, 107.

is áthatolhatatlanoknak tűnnek. Ám meg vagyok győződve arról, hogy e falak lebontásában, melyben Debrecen tudósai mindig is élen jártak, a kálvini örökség jobb megismerése teológusok és természettudósok számára egyaránt fontos eszköz lehet.

A Biblia – Isten kijelentése

Kálvin János legfontosabb művének joggal tekinthetjük az *Institúciót*: ebben a klaszszikus, dogmatikai jellegű műben a nagy reformátor a keresztyén vallás minden főbb kérdését igyekezett egységes rendszerbe foglalni.³ A könyv első kiadása 1536-ban jelent meg Bázélben. Kálvin ezt folyamatosan bővítve adta ki újra és újra; a végleges szöveg 1559-ben jelenik meg nyomtatásban (Dienes 2008, 93).

Kálvin azonban azt tanította, hogy minden istenismeret egyedüli forrása a Biblia, mint ahogy élő hitre is csak e könyv segítségével juthat el az ember (vö. Kálvin 1909, I/9/3; Niesel 1998, 20–21; McGrath 1996, 152). Teológiai érdeklődésének középpontjában ezért mindig is maga a Biblia állt (McGrath 1996, 163; Reventlow 1997, 122).⁴ Eredeti nyelven olvasta, előadássorozataiban és kommentárjaiban legtöbb könyvét tudományosan feldolgozta, igehirdetéseiben pedig végigmagyarázta. Vallotta, hogy a Bibliát egyetlen könyv sem helyettesítheti. Ő maga az *Institúciót* is csupán a Szentírás olvasásához szánt kalauznak, egy fajta kézikönyvnek tekintette, ami nem teszi fölöslegessé a Szentírás rendszeres tanulmányozását, hanem csak megkönnyíti azt. Az 1539-es kiadás előszavában így ír az *Institúciónak* erről a céljáról:

*„[...] a szent vallástudomány jelöltjeit az isteni ige olvasására úgy elkészítsem s megtanítsam, hogy az rájuk nézve könnyen hozzáférhető legyen s minden fönnakadás nélkül haladhassanak abban.”*⁵

Mi indokolta a Bibliának ezt a kiemelt szerepét? Mit vallott e tudós reformátor a Bibliáról, annak eredetéről és lelki hasznáról?

Kálvin szerint a Teremtő minden ember szívébe belevéselt valamiféle tudást Istenről, s ugyanakkor a teremtett világ szép rendjében, illetve a történelem menetében

³ Lásd: Kálvin 1909. A mű bevett megnevezése az eredeti latin cím kezdőszava alapján az „Institúció”; a folytatásban e tanulmány is így, az 1909-es kiadás alapján idézi, illetve hivatkozik rá.

⁴ Ugyanígy ítéli meg Török István, aki szerint Kálvin „az Institúciónban nem spekulatív bölcselőnek, hanem a Szentírás teológusának mutatkozik” (Török 1936, 121). Lásd továbbá: Szűcs 1987, 98.

⁵ Lásd ehhez: Gánóczy 1994, 48.

is kijelenti magát minden értelmes szemlélődő számára. Ezt nevezzük általános istenismeretnek, amely azonban – az első emberpár bűnével – megromlott, tökéletlen és zavaros, s így nem alkalmas Isten igazi természetének, jellegének és céljainak felismerésére (Kálvin 1909, I/5).

Az ember ezért önmagától nem juthat el Isten megismerésére. Ehhez magára Istenre, az ő kijelentésére, az ő szavára vagyunk ráutalva.

Isten persze, elméletileg, megtehetné, hogy mindig közvetlenül szól hozzánk. Ekkor azonban inkább csak elriasztana bennünket magától, mondja Kálvin, ahogy Mózes második könyve szerint Izrael fiait is halálfélelem fogta el, amikor a Sínai-hegy lábánál mennydörgő szava által kijelentette nekik a Tízparancsolatot (Kálvin 1909, IV/1/5). Isten ezért a maga Igéjét Ádámnak, majd Ábrahámnak és a többi kiválasztottnak titokzatos módon kijelentette, s ez emberi beszéd formájában atyáról fiúra hagyományozódott (Kálvin 1909, I/6/1–2). Végül Isten embereket választott ki magának eszközül: Mózeset, aki a Szentlélek ösztönzésére ezt az Igét írásba foglalta, és a prófétákat, akik magyarázták (Kálvin 1909, I/7/4–5), saját koruk viszonyaira alkalmazták, miközben a mózesi Törvény hasznát egyre világosabban Krisztusra előremutatva felragyogtatták (Reventlow 1997, 123; Gánóczy – Scheld 1997, 91). Jézus megszületésével ez az isteni Ige öltött emberi testet, az apostolok pedig, hogy a róla szóló híradás feledésbe ne merüljön, a Szentlélek indítására feljegyezték azt.⁶

Kálvin szerint tehát a kijelentés eredeti formája az élő emberi, egészen pontosan: prófétai szó. A Szentírás ennek a szóbeli Igének az írott formája. Az Ige írásba rögzítésére azért volt szükség, hogy Isten azt megvédje a feledéstől és az emberi tévedésektől (Kálvin 1909, I/6/3), félremagyarázástól, és hogy mindenki számára hozzáférhetővé tegye.

Így lett az emberiség számára a Szentírás az isten- és hitismeret egyetlen forrása. „*Hogy a teremtő Isten megismerésére eljuthassunk, szükségünk van a Szentírásra, mint tanítónkra és vezérlőnkre.*” – írja az *Institúció* I/6. fejezetének mottójában. Csak a Szentírásból ismerhetjük meg önmagunkat, valamint a Teremtő és a Megváltó Istent: saját bűnös voltunkat – és a nekünk készített megváltást. Csak a Szentírás segítségével juthatunk hitre, s ami Kálvin számára mindennél fontosabb: személyes találkozásra a fel-támadott Jézus Krisztussal (Kálvin 1909, I/6/1, I/4/1–4 és I/10/1; Békési 1959, 276).

⁶ Lásd: OS 3, 63. A szakasz interpretációjához lásd: Gánóczy – Scheld 1997, 54 és 91–92.

Az isteni „hozzáigazítás” elve

Miként lehetséges, hogy emberi beszéd formájában mutatja meg magát az Isten? Hogyan képesek a gyarló emberi szavak befogadni a mindenség Teremtőjét, s hogyan hidalhatják át azt a szakadékot, ami a mennyei Isten világa és a bűnben megromlott ember értelme között tátong?⁷

Kálvin szerint csakis úgy, hogy Isten alkalmazkodik Igéjében az emberi megismerés korlátaihoz. Ezt a tanítását, mely Órigenészig és Aranyszájú Szent Jánosig visszavezethető, a „hozzáigazítás” (akkomodáció) elveként szokták emlegetni (McGrath 1996, 143; Gánóczy – Scheld 1997, 97; Gaál 2009, 80).

A Szentírásban, mondja Kálvin, Isten az emberi elme és szív képességeihez igazodik, hogy megértethesse önmagát velünk. Leereszkedett az emberek szintjére, hogy létrejöhessen közte és az emberek között a kommunikáció. Kálvin ezt az isteni alkalmazkodást három hasonlattal szemlélteti: Isten úgy beszél velünk, mint egy szülő vagy dajka a kisgyermekkel, aki a gyermekek sajátos szókincsét és gügyögését használja, igazodva ezzel a gyermek szellemi lehetőségeihez. Másrészt Isten beszédében úgy alkalmazkodik hozzánk, mint egy tanító, akinek mondandója megfogalmazásakor figyelembe kell vennie tanítványai ismeretének szintjét, és csak fokozatosan taníthatja egyre többre és jobbra őket. S végül, mondja Kálvin, Isten úgy alkalmazkodik hozzánk, mint egy bíró, aki műveltségben messze az elítéltek többsége felett áll, ám ítéletét az ő nyelvükön kell megfogalmaznia, hogy azt megértesse velünk (Kálvin 1909, I/13/1).

A háttérben minden bizonnyal a késő-középkor retorikai, ma úgy mondanánk: kommunikációelméleti felismerései állnak (McGrath 1996, 144–145 és 273). Kálvin itt Pál apostol tanítására is építhetett, aki megkülönbözteti a hitbeli kiskorúság és nagykorúság állapotát (Gal 4,1–7), illetve különbséget tesz a hitben még meg nem erősödötték könnyebb tanításának „teje”, valamint annak a tanításnak a „kemény eledele” között, amely a hitben már megerősödött személyeknek való (1Kor 3,1–2, hasonlóan a Zsid 5,12–14).

Ez a „hozzáigazítás” mutatkozik meg Kálvin szerint például a Szentírás antropomorf istenábrázolásaiban. Istent a Szentírás gyakran emberi vonásokkal ruhazza fel, így az ő kezéről, szájáról, lábáról, vagy, tehetjük hozzá, dühéről, féltékenységéről, megbánásáról beszél. Hiszen Isten a Biblia szerint lélek (vö. Jn 4,24), és valójában nincsen teste, keze, feje, lába vagy a miénkhez hasonló gyarló indulata. Ám, mondja Kálvin,

⁷ Órigenész ebben az összefüggésben az „alkalmazkodás” (*sympērihora*), míg János a „leereszkedés” (*szynkatabasis*) fogalmat használta. János szerint Isten igen messzire elment abban, hogy „saját nyelvét nagy figyelemmel és gonddal a mi gyenge emberi természetünkhöz igazítsa” (Collins 2003, 34).

azért, hogy egyáltalán el tudjuk őt képzelni magunknak, Isten a mi csekély képességeink miatt kénytelen ebben a képes formában beszélni önmagáról (Kálvin 1909, I/13/1).

Ugyanígy Mózes is alkalmazkodott képzetlen népének gondolkodásmódjához, amikor a teremtéstörténetben ezt írja: „és lett este, és lett reggel, első nap.” (1Móz 1,5) Kálvin szerint nem érdemes vitát nyitni arról, hogy ez-e a napszakok helyes beosztása: Mózes itt „népe szokásának megfelelően” kezdi a napot az estével, és „szavait hozzáigazítja a bevett szokásokhoz”.⁸

Kálvin szerint Mózes ugyanezért beszél a teremtéstörténetben szilárd égboltozatról és az afölött összegyűjtött „fenti vizekről” (1Móz 1,7). Mi már tudjuk, mondja, hogy a csapadék képződése természetes folyamat, de az akkori ember még nem értette, hogy a vízzel teli felhők miért nem zuhannak le, és pusztítanak el maguk alatt mindent. Ám Kálvin szerint Mózes itt sem a világ igazi működését írja le, hanem azt, ahogy az ő korában az emberek látták vagy vélekedtek róla, és csak annyit és csak azt mondja el a világról, amennyit és „amit a durva és tanulatlan ember érzékelhetett.” Tehát „[a]mit Gergely [pápa] tévesen és fölöslegesen a szobrokról és a képekről kijelentett, az teljességgel alkalmazható a teremtéstörténetre, hogy tudniillik ez a tanulatlan emberek könyve.” Ezért, tanácsolja Kálvin, hogy „[a]ki asztrológiát, vagy egyéb rejtett tudományokat szeretne tanulni, az forduljon máshová!” (CO 23, 17–18 és 20–23, idézi: Wolf 1958, 162)

Az 1Móz 3,23 kapcsán kommentárjában Kálvin arról értekezik, hogy az Ószövetség szerint Isten a szövetség ládáján lévő kerubokon, azaz szárnyas mennyei lényeken trónol (lásd 1Sám 4,3; 2Sám 6,2). Ám ezzel a képzetrel kapcsolatban is, a fentebb idézett páli tanításra hivatkozva, kijelenti:

„az angyaloknak [és tegyük hozzá: Istennek] ez a leírása kétségtelenül az ókori nép otrombasága iránti engedelményként volt megengedett; abban a korban gyermeki oktatásra volt szükség, ahogy ezt Pál tanítja (Gal 4,3).”⁹

Kálvin szerint Istennek ugyanez a hozzáigazítása rejlik például Krisztus égi trónolásának képe mögött is. Ahogy azt az Ef 4,10-hez fűzött magyarázatában kifejti:

„amikor Krisztusról az mondatik, hogy a mennyben van, nem úgy kell rá tekintennünk, mint aki a szférák közt lakozik és a csillagokat számlálja. A menny magasabb helyet jelent, mint az összes szférák, amelyek az Isten fiának kijelöltettek. Nem minthogyha ez betű szerint a világ felett való hely volna, hanem mivel nem tudunk beszélni az Isten országáról másként, csak a saját szokásunk szerint.”¹⁰

⁸ CO 23, 9–10. A szakasz rövid elemzéséhez lásd: Wolf 1958, 162.

⁹ CO 23, 80. A kérdéshez lásd: Wolf 1958, 162.

¹⁰ CO 51, 195. A szakasz magyar fordításához lásd: Pongrácz 1936, 113.

Kálvin tehát ezeken a helyeken nem állít kevesebbet, mint azt, hogy Isten a Szentírásban nem saját formájában jelenti ki magát, de a teremtett világról sem nyilatkoztatta ki a Biblia szerzőinek a teljes igazságot, hanem Igéjét hozzáigazította az adott kor emberének felfogóképességéhez, mitikus képzetéhez, korhoz kötött világképéhez. Isten a Biblia lapjain olyan formában beszél önmagáról, s a teremtett világról is csak azt és annyit jelentett ki, amit és amennyit a címzettek képesek voltak felfogni és igaznak elfogadni.

Kálvin inspiráció-tana

Kálvin kimondotta az inspiráció kérdésével külön nem foglalkozott. Ide vonatkozó tanítását az *Institúció* néhány részletéből, illetve igehirdetéseiből és kommentárjaiból rekonstruálhatjuk.¹¹

Kálvin vallotta, hogy a Szentírás szerzője végső soron maga a Szentlélek, s így a bibliai könyvek szerzőin keresztül végső soron maga Isten beszél: „[...] *Dávid és az összes próféták csak a Lélek irányítása folytán beszéltek, úgyhogy nem ők a jövődölések szerzői, hanem a Lélek, aki az ő nyelvüket csak eszközül használta.*”¹² Az egyházatyák, vagy éppen a reformáció kora hitvitáinak szókészletét átvéve (Collins 2003, 35) maga Kálvin is gyakran használta ebben az összefüggésben a „diktálás” fogalmát, és a bibliai könyvek emberi szerzőit előszeretettel nevezte „írnokok”-nak: a Dávid által írt zsoltárokat is „*a Szentlélek diktálta*”,¹³ mint ahogy „*a törvény és a prófétálások nem emberi vélemény közlései, hanem a Szentlélektől diktált tudomány*”,¹⁴ az apostolok pedig a Szentlélek „*biztos és szavahihető írnokai (amanuenses) voltak*” (Kálvin 1909, IV/8/9).

¹¹ A kérdéstről részletesen csak három helyen nyilatkozik: a 2Tim 3,16 magyarázatánál (CO 52, 382–384), az *Institúció* egy helyén (IV/8/5–9) és a *Contra Pighium* című művében (CO 6, 270kk). Ez utóbbi helyen azonban nem pozitív inspiráció-tant fejt ki, hanem azokkal száll vitába, akik a Szentírás tekintélyét az egyház tekintélyére akarták alapozni (Niesel 1998, 24). A 2Tim 3,16 kapcsán kifejtett nézeteihez lásd: Peres 2009, 61.

¹² Így az ApCsel 1,16 magyarázatánál (CO 48, 18), magyarul lásd: Kálvin 1941, 26. Egyéb kommentárjaiban is lépten-nyomon találkozunk erre utaló megfogalmazásokkal. Az 1Móz 14-hez például ezt írja: „*A Szentlélek Ábrahámot nem csak azért akarta megdicsérni, [...] hanem őt mint egy tükröt tartotta elénk [...]*” Vagy a Zsolt 32,1 esetében: „*A Lélek, aki itt Dávidon keresztül beszél [...]*”, lásd a források feltüntetésével: Wolf 1958, 133. Kálvin ugyanígy nyilatkozik a prófétákról az *Institúció*-ban, lásd: Kálvin 1909, I/7/4.

¹³ Így a Zsolt 8,1-hez írt magyarázatában (CO 31, 87–88), lásd: Kállay 1936, 38.

¹⁴ Így a 2Tim 3,16 magyarázatánál (CO 52, 383), magyar fordításban lásd: Kálvin 1939, 26. A szakasz interpretációjához lásd: Peres 2009, 61.

Azonban Kálvin soha nem hirdette a verbális inspiráció tanát abban az értelemben, mintha a Szentírás minden szava és betűje Isten tévedhetetlen diktátuma lenne.¹⁵ Nála a fenti fogalmak inkább csak átvett szófordulatok, melyeket „majdnem bizonyosan a könnyebb érthetőség végett alkalmazott metaforáknak, amolyan szemléltető ábráknak kell tekinteni.” (Reventlow 1997, 123) Bizonyítja ezt, hogy Kálvin a bibliai szerzőket, mint például Ézsaiást vagy Mózeszt gyakran az Ige „tanúi”-nak vagy éppen „szolgái”-nak is nevezi (Kálvin 1909, I/7/5), akik az Istentől kapott üzenetet „tanúvallomásokban” rögzítik (Niesel 1998, 23). Kálvin tehát az „írnokokat” inkább „titkároknak” tekintette, akiknek az a feladatuk, hogy a maguk képességei szerint „mint az Ige felesküdtött nótáriusai írásban rögzítsék” (Gánóczy – Scheld 1997, 55), emberi szavakba öntsék a rájuk bízott üzenetet. Így Isten üzenete a Biblia lapjain „mint ember által közvetített interpretáció” érkezik el hozzánk (Gánóczy – Scheld 1997, 63 és 97).

Innen válik érthetővé, hogy Kálvin különbséget tud tenni a Szentírás „szavai” és annak „célja” között, s elfogadhatónak tartja, hogy a Zsidókhoz írt levél szerzője a Zsolt 40,7 szövegét nem az eredeti héber, hanem a pontatlan Septuaginta-fordítás alapján idézi (Zsid 10,5–7), mondván, hogy az apostolok „*a szavak idézésénél nem voltak túlságosan aggodalmaskodók*”, ám „*magánál a végcélnál gondosan ügyelnek arra, hogy a Szentírásnak más értelmet ne adjanak*”.¹⁶

Ugyancsak innen válik érthetővé, hogy Kálvin írásmagyarázata során mindig arra törekedett, hogy a bibliai könyvek szerzőit minél jobban megismerje és megértse (Békési 1959, 278). „Dialogusaiban és diszkusszióiban az ő partnere – legalábbis a tudományos igényű exegézis terén – elsősorban mindig az emberi szerző, és csakis a szerző közvetítésével Isten, mint a Szentírás indítóoka.” (Gánóczy – Scheld 1997, 63) Így lehetett nála a zsolttárok magyarázatának alapfeltétele az, hogy „feltűnteti a rokonságot és a kongruenciát saját tapasztalatai, valamint Dávid király megtapasztalásai között.” (Gánóczy – Scheld 1997, 63 és 97) Csak így válik érthetővé az is, hogy Kálvin szerint az egyes bibliai könyvek magukon hordozzák a szerző korának és műveltségének egyedi vonásait. Míg szerinte például Dávid, Salamon és Ézsaiás valóságos költőóriások, Pál és Lukács pedig kitűnnek a szentírók közül képzettségükkel, addig Ámós, Jeremiás vagy Zakariás, az újszövetségi szerzők közül pedig Péter, János vagy Máté inkább egyszerű emberek voltak (OS 3,73; lásd: Gánóczy – Scheld 1997, 57).

¹⁵ Lásd: Niesel 1998, 23–29, újabban pedig: Peres 2009, 63 és 67.

¹⁶ CO 55, 124. A szakasz magyar fordításához lásd: Kálvin 1964, 132–133, magyarázatához lásd: Kállay 1936, 40.

Az inspiráció-tan ezen a ponton összekapcsolódik az isteni hozzáigazítás tanával. Kálvin szerint ugyanis az ószövetségi próféták

„akkora lelki erővel tündököltek, hogy még manapság is beragyogják az egész világot”, ám „bárminő csodálatos értelem mutatkozott is bennük, [...] egyiküknek sem adatott oly értelem, melyen a kor sötétsége bizonyos tekintetben meg ne látszanék.”¹⁷

Azaz a bibliai szerzők is saját koruk gyermekei voltak, s csak a maguk ismeretének szintjén fogalmazhatták meg az isteni kijelentést. Így állíthatja Kálvin teljes természetességgel, hogy István vértanú védőbeszédében (ApCsel 7,43) az Ám 5,26 szakaszát helytelenül, a téves görög fordítás szerint idézi (CO 20,100).¹⁸ Így írhatja az Ámósz 5,8 magyarázata során azt, hogy a bibliai szakasz csillagászati állításai bizonytalanok, mert a szöveg az említett két csillaggal kapcsolatban saját korának tudásszintjét tükrözi:

„[...] az akkori zsidók nem voltak képzetek a szabad művészetekben, sőt ma sem tudjuk egészen pontosan, hogy mit jelentenek ezek a csillagnevek. És maga Ámósz próféta, a pásztoreMBER sem tanult csillagászatot. A csillagokról az (akkori) emberek szokott módján beszél [...]”¹⁹

Így feltételezheti továbbá Kálvin azt is, hogy Mózes az 1Móz összeállítása során szerkesztői hibákat követett el. Az 1Móz 29,11–12 szerint például Jákób előbb csókolta meg Ráheld, és csak utána mutatkozott be neki. Márpedig Kálvin szerint kizárható, hogy ez valóban így történt volna, hiszen Rebeka nem fogadhatta volna el egy idegen férfi csókját: valójában Jákób előbb mutatkozott be, és csak aztán üdvözölte a leányt mint rokonát! (CO 21, 400–401) Szintén szerkesztői hibával, illetve következetlenséggel számol Kálvin Mózes részéről az 1Móz 25 esetében. Itt azt olvassuk, hogy Ábrahám Sára halála után (lásd 1Móz 23) feleségül vette Ketúrát, és számtalan gyermeket nemzett neki. Kálvin szerint az újránősülés egy idős aggastyán esetében nevetséges és szálnalmas dolog lett volna, ráadásul az Újszövetség szerint Ábrahámot már Sára halála előtt 38 évvel elhagyta a nemzőképessége (lásd Róm 4,19). Így Kálvin arra a következtetésre jut, hogy Ábrahám Ketúrát még Sára életében, az elűzött ágyas, Hágár helyett (lásd 1Móz 16–17) vette feleségül. Azaz Kálvin szerint az 1Móz 25 elbeszélése kronológiai szempontból nem a megfelelő helyen áll, és levonja azt a következtetést, hogy Mózes könyvének összeállítása során gyakran tett hátrább olyan történeteket, amelyeknek időrendben előbb kellett volna állniuk (CO 21,342–343).²¹

¹⁷ Kálvin 1909, II/11/6. A kérdéshez lásd: Collins 2003, 35.

¹⁸ A vonatkozó szakasz magyar fordításához lásd: Kálvin 2002, 141.

¹⁹ CO 20, 76–77. A vonatkozó szakasz magyar fordításához lásd: Kálvin 2002, 111.

²⁰ Idézi: Wolf 1958, 148.

²¹ Idézi: Reventlow 1997, 130.

Kálvin tanainak hatása a természettudományok fejlődésére

Akár Kálvin inspiráció-tanát, akár az isteni „hozzáigazítás” elvét nézzük, ugyanarra a következtetésre kell jutnunk: Kálvin nem tanította természettudományos kérdések terén a Biblia csalatkozhatatlanságát. Tanaiból az következik, hogy a Bibliában a teremtés és a transzcendens világ leírásával kapcsolatban nem szabad mindent szó szerint venni. Ezekkel kapcsolatban ugyanis Isten csak olyan fogalmakat, képeket használt, amelyeket az ókori emberek megérthettek, és ezek köntösébe öltöztetve juttatta kifejezésre a maga akaratát. A Biblia világképe sok részletében korhoz kötött és már Kálvin korában is elavult volt, tudományosan pedig ma már teljesen tarthatatlan. Ám Isten a Bibliában nem is akarta kijelenteni e téren a teljes igazságot, mert az emberek abban a korban még nem lettek volna képesek azt megérteni vagy igaznak elfogadni.

A Biblia tehát a teremtett világ kapcsán Isten „szándéka szerint nem a valóság hű megjelenítése.” (McGrath 1996, 273) Ennek a felfogásnak nem csak a Szentírás történeti-kritikai vizsgálata szempontjából van óriási jelentősége, mivel a modern természettudományok fejlődése elől is eltávolította az egyik legnagyobb akadályt: a Biblia szó szerinti értelmezésének dogmáját (McGrath 1996, 272).

Luther 1539-ben maró gúnnyal szólt Kopernikusz elméletéről, mely szerint a Föld forogna a Nap körül: szerinte ugyanis a Biblia egyértelműen megcáfolja ezt (uo.). Kálvin viszont 1557-ben, zsolnárkomentárjában, a Nap Föld körüli látszólagos pályájáról a 9. zsolnár kapcsán ezt írta:

„Mindez nem egy pontos tudományos tanítás akar lenni, hanem csak a legdurvább értelem számára a tapasztalatunknak megfelelő látszat leírása: hiszen a futás másik feléről, amit a mi féltekénkről nem láthatunk, nem esik itt szó.”²²

Kálvin itt ugyan még maga is a geocentrikus világkép jegyében nyilatkozik, de – itt is érvényesítve a „hozzáigazítás” elvét – csillagászati szempontból megbízhatatlan forrásnak minősíti az adott bibliai szakaszt, utat nyitva ezzel a Bibliától független természettudományos modellek felállításának, illetve elfogadásának.

Edward Wright angol természettudós tehát teljesen Kálvin szellemében jár el, amikor a 17. században védelmébe veszi a kopernikuszi világképet. Egyrészt, mondja, a Biblia nem fizikakönyv akar lenni, másrészt – csaknem szó szerint idézve az *Institúció*ból Kálvin szavait – a teremtett világ leírásában a Biblia „úgy igazodik az egyszerű emberek beszédmódjához és értelméhez, ahogyan a dajka igazodik a kicsi gyermekhez.” (McGrath 1996, 270)

²² CO 31, 98–99. A szakasz magyar fordításához lásd: Kállay 1936, 57.

Történeti kutatások igazolják, hogy a 16–17. században a fizika és a biológia tudományát többségében Kálvin követői, tehát reformátusok művelték, de még a 18. században is a protestáns természettudósok aránya messze meghaladta a nem protestánsokét (Hooykaas 1972, 122–123; McGrath 1996, 272). Ennek legfőbb okát Kálvin János tanításában, mindenekelőtt pedig a fentebb ismertetett hermeneutikai tételeiben kereshetjük.

RÖVIDÍTÉSEK

CO – Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia

(ed. Baum, Guilielmus – Cunitz, Eduardus – Reuss, Eduardus)

OS – Joannis Calvini opera selecta (ed. Barth, Petrus – Niesel, Guilelmus)

IRODALOM

- BÉKÉSI ANDOR: Kálvin, mint írásmagyarázó. *Theologiai Szemle*, 1959. 7–8. sz. 273–279.
- COLLINS, RAYMOND F.: *Sugalmazás*. In R. E. Brown et al. (ed.): *Jeromos Bibliakommentár*. 3. köt. *Biblikus tanulmányok*. Budapest, 2003, Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, 29–44.
- DIENES DÉNES: *Vezérfonal az egyháztörténet tanulmányozásához*. 2. köt. *A reformáció*. Sárospatak, 2008, Hernád Kiadó.
- GAÁL BOTOND: *Az ész igazsága és a világ valósága. Az egzakt tudományok történelmi fejlődése keresztyén nézőpontból*. Debrecen, 2003, Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debreceni Református Hittudományi Egyetem.
- GAÁL BOTOND: *Kálvini vonások a magyarok lelki arcán. I. rész: Kálvin és Debrecen*. In Kustár Zoltán (szerk.): *Orando et laborando. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2006/2007. évi értesítője*. 469. tanév. Debrecen, 2007, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 133–142.
- GAÁL BOTOND: *Kálvin és az európai természettudományos gondolkodás*. In uó: *Kálvin ébresztése*. Szeged, 2009, a Szeged – Kálvin téri Református Egyházközség és a Szegedi Kis István Alapítvány kiadása, 75–84.
- GÁNÓCZY SÁNDOR: Gondolatok Kálvin hermeneutikájához. *Confessio*, 1994. 4. sz. 45–51.
- GÁNÓCZY SÁNDOR – SCHELD, STEFAN: *Kálvin hermeneutikája. Szellemtörténeti feltételek és alapvonalak*. Budapest, 1997, Kálvin János Kiadó.
- HOYKAAS, REIJER: *Religion and the Rise of Modern Science*. Edinburgh, 1972, Regent College Publishing.
- Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia* (ed. Baum, Guilielmus – Cunitz, Eduardus – Reuss, Eduardus). Brunsvigae, 1863–1900, apud C. A. Schwetschke et Filium.
- Joannis Calvini opera selecta* (ed. Barth, Petrus – Niesel, Guilelmus). Vol. 1–5. Monachii, 1926–1974, Chr. Kaiser Verlag.
- KÁLLAY KÁLMÁN: *Kálvin mint zsolttármagyarázó*. In *Kálvin és a kálvinizmus*. Debrecen, 1936, Debrecen, 33–64.

- KÁLVIN JÁNOS: *A keresztyén vallás rendszere*. 1–2. köt. Pápa, 1909, Református Főiskolai Könyvnyomda.
- Kálvin János magyarázata Pál apostolnak Timótheushoz írt leveleihez. Székelyudvarhely, 1939.
- Kálvin János magyarázata az Apostolok Cselekedeteihez I. Székelyudvarhely, 1941.
- KÁLVIN JÁNOS: *A Zsidókhoz írt levél magyarázata*. Budapest, 1964.
- KÁLVIN JÁNOS: „Az Urat keressétek, akkor élni fogtok!” Kálvin János magyarázata Ámós próféta könyvéhez. (szerk. és ford. Tóth Kálmán) Budapest, 2002, Kálvin János Kiadó.
- KOVÁCS ÁBRAHÁM (ed.): *Calvinism on the Peripheries: Religion and Civil Society in Europe*. Budapest, 2009, L'Harmattan Kiadó.
- MCGRATH, ALISTER E.: *Kálvin. A nyugati kultúra formálódása*. Budapest, 1996, Osiris Kiadó.
- NIESEL, WILHELM: *Kálvin teológiája*. Budapest, 1998, Kálvin János Kiadó.
- PERES IMRE: *Kálvin írásteltelmezése és írásmagyarázatai*. In Fazakas Sándor (szerk.): *Kálvin időszerűsége. Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékéről és magyarországi hatásáról*. Budapest, 2009, Kálvin János Kiadó, 49–78.
- PONGRÁCZ JÓZSEF: *Kálvin kommentára az Efézusi levélről*. In *Kálvin és a kálvinizmus*. Debrecen, 1936, 99–120.
- REVENTLOW, HENNING GRAF: *Epochen der Bibelauslegung*. Band III., *Renaissance – Reformation – Humanismus*. München, 1997, C. H. Beck.
- SZÜCS FERENC: *Kálvin hermeneutikája*. In uő (szerk.): *Szószerk és katedra. Tanulmányok Dr. Tóth Kálmán professzor tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, 1987, Budapesti Református Theológiai Akadémia, 97–103.
- TÖRÖK ISTVÁN: *Az Ószövetség értékelése Kálvin Intitutiójában*. In *Kálvin és a kálvinizmus*. Debrecen, 1936, 121–139.
- WOLF, HANS HEINRICH: *Die Einheit des Bundes. Das Verhältnis von Altem und Neuem Testament bei Calvin. Beiträge zur Geschichte und Lehre der Reformierten Kirche*. Band X. Neukirchen-Vluyn, 1958, Neukirchener Verlag.

